

PAPER DETAILS

TITLE: MU'IZZÎ DÎVÂNÎ'NDA BİR SELÇUKLU HÂTUNU: TÂCEDDÎN HÂTUN

AUTHORS: Gökhan GÖKMEN

PAGES: 25-46

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1167578>

MU‘İZZÎ DÎVÂN’INDA BİR SELÇUKLU HÂTUNU: TÂCEDDÎN HÂTUN*

Gökhan Gökmen**

Öz

Büyük Selçuklu Devleti sarayında Emîrüşşü‘arâ unvanıyla yarım asrı aşkın bir sürede bulunan Emîr Mu‘izzî (öl. 518-521/1124-1127), Selçuklu tarihi ve kültürü açısından önemli bir şahsiyettir. Sultan Alp Arslan’ın şairi olan babası Burhânî sayesinde çocukluğundan itibaren saray çevresinde yaşayan Mu‘izzî’nin 19.000 beyit civarındaki *Dîvân*’ı, bilhassa Melikşâh (öl. 485/1092), Berkıârık (öl. 498/1104), Muhammed Tapar (öl. 511/1118) ve Sencer (öl. 552/1157) gibi Selçuklu sultanları, vezirler, emîrler ve devlet adamları için yazılmış şiirlerden oluşmaktadır. Onun şiirlerinde birçok tarihî şahsiyet hakkında bilgiye ulaşabilmek mümkündür. Bunların yanı sıra hayatına dair tarih kaynaklarında çok fazla ve detaylı malumat bulunmayan ve Mu‘izzî’nin, *Dîvân*’da adına övgüde bulunduğu şahsiyetlerden biri de daha çok Tâceddîn Seferiyye ya da Seferiyye Hâtun olarak bilinen Sultan Sencer’in ve Sultan Muhammed’in anneleri Tâceddîn Hâtun’dur (öl. 487/1094). Mu‘izzî’nin *Dîvân*’ında ve düşünce dünyasında Tâceddîn Hâtun’un ne şekilde yer aldığını tespiti çalışmak birçok açıdan anlam yüklüdür. Bir yandan Mu‘izzî’nin, Tâceddîn Hâtun’u hangi özellikleri ve yönleri dolayısıyla eserine dâhil ettiği hakkında sonuçlara ulaşılabilir, öte yandan Tâceddîn Hâtun’un edebî ve tarihî metinlerdeki varlığı hakkında bilgiler elde edilebilecektir. Böylece Mu‘izzî’nin Tâceddîn Hâtun methiyelerindeki beyanları ve bilgileri, bu alanda yapılan çalışmalara katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Emîr Mu‘izzî, Büyük Selçuklu Devleti, Selçuklular, Tâceddîn Hâtun, İran Şiiri.

A Seljuk Woman in the *Dîwân* of Mo‘ezzî: Tâc al-Dîn Hâtun

Abstract

Amîr Mo‘ezzî (518-521/1124-1127), who was on duty with the title as Amîru’s-shu‘arâ in Great Seljuk Palace for more than half a century is an important figure in the history and culture of Seljuks. Thanks to his father, Burhânî, who was Sultan Alp Arslan’s poet, Mo‘ezzî lived around the palace and has a *dîwân* with 19.000 verses especially consisting of poems written for Seljuk sultans and statesman such as Malekshah (d. 485/1092), Barkıarık (d.

* Araştırma makalesi/Research article

** Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, e-posta: gkhgkm@gmail.com

Makale Gönderim Tarihi: 12.01.2020

Makale Kabul Tarihi : 23.01.2020

NÜSHA, 2020; (50): 25-46

498/1104), Mohammad Tapar (d. 511/1118) and Sancar (d. 522/1157) since his childhood. It is possible to find the information about many historical people. Apart from these figures, another figure that Mo‘ezzī praised in his *dīwān* is Tāc al-dīn Hātun (d. 487/1094) who is the mother of Sultan Sancar and Sultan Mohammad. It has great importance to study how Tāc al-dīn Hātun takes place in *Mo‘ezzī’s Dīwān* and thought. On one hand, some inferences can be gained in terms of characteristic features of Tāc al-dīn Hātun that Mo‘ezzī selected to include in his work, on the other hand information can be gained about the existence of Tāc al-dīn Hātun in literary and historic texts. In this context, statements and information given by Mo‘ezzī about the praises of Tāc al-dīn Hātun will contribute to the studies in this field.

Keywords: Amīr Mo‘ezzī, Great Seljuk Empire, Seljuks, Tāc al-dīn Hātun, Persian Poetry.

Structured Abstract

Amīr Mo‘ezzī (518-521/1124-1127), who was on duty with the title as Amīru’s-shu‘arā in Great Seljuk Palace for more than half a century is an important figure in the history and culture of Seljuks.

Another figure that Mo‘ezzī praises in his *Dīwān* is Tāc al-dīn Hātun (d. 487/1094) who is the mother of Sultan Sancar and Sultan Mohammad. Tāc al-dīn Hātun, who was mentioned with the titles *tāc-ı dīn u dunyā* (the crown of the world and the religion) and *tāc-ı dīn* (the crown of the religion), is one of the two women who Mo‘ezzī praised individually. Another female figure Mo‘ezzī praised individually with an ode consisting of 25 verses, is the sister of Sultan Sancar and the daughter of Terken Hātun, Shah Hātun (Māh Malek Hātun). However, in *Dīwān*, there are 10 separate odes consisting of 268 verses for Tāc al-dīn Hātun. In addition, in some odes and poems which does not mention directly the name of Tāc al-dīn Hātun praised her various aspects. In other words, Tāc al-dīn Hātun is the first female ruler who is the most praised in *Dīwān*. Mo‘ezzī’s poems about Tāc al-dīn Hātun show us how important and effective it was in the palace of the Great Seljuk State and its administrative level.

Amir Mo‘ezzī’s addressing, qualifications and statements used in praising Tāc al-dīn Hātun in *Dīwān* shows how Tāc al-dīn Hātun and Turkish woman’s religiousness, glorification of religion and the state and how they are as mother and ruler. It is also about preserving the success and survival of her sons thanks to her qualifications and characteristics. What is also mentioned in *Dīwān* is how important and effective she was in administrative affairs and how she was proud of her sons. In addition, Tāc al-dīn Hātun attracted attention with her modesty, good manners and political knowledge. She is also frequently referred in *Mo‘ezzī’s Dīwān* with her manners such as making

charities for survival of Islam, asking for the consent of her sons for many works, her cautiousness, prudence, compassion and tolerance towards the people.

Mo‘ezzī praised Tāc al-dīn Hātun in *Dīwān* for her religiousness, tolerance, patience and pious, modesty, morality, her making the religion reach peace, raising the state and religion, making charities for the religion by making a great contribution to Islam, having the influence on her sons’ successes and leading them to beneficial affairs, making efforts for the survival of her state and nation, being one of the most powerful and influential women of the Great Seljuk State, her wisdom, farsightedness and generosity.

Amir Mo‘ezzī, who was one of the poets praising the most for Tāc al-dīn Hātun took place the recognition of Tāc al-dīn Hātun as a state figure, her religiousness, her role on her sons Sultan Sancar and Sultan Mohammad Tapar’s power and sovereignty, her characteristics and skills. In the light of Mo‘ezzī’s statements, it is obvious that Tāc al-dīn Hātun had an active role in political and administrative affairs and had a significant influence on his sons considering the difficulties of her century. It is also understood that Tāc al-dīn Hātun was a powerful, influential and authoritative woman in Turkish history and *Dīwān*. In the poems, Mo‘ezzī expressed how Tāc al-dīn Hātun was as a governor and sultan, in which aspects she was an example to her people, and how she contributed to Turkish state, culture and Islam in administrative and religious matters.

Giriş

Büyük Selçuklu Devleti sarayında Emîrüşşü‘arâ unvanıyla yarım asrı aşkın bir süre bulunan Emîr Mu‘izzî (öl. 518-521/1124-1127), Selçuklu tarihi ve kültürü açısından önemli bir şahsiyettir. Sultan Alp Arslan’ın şairi olan babası Burhânî sayesinde çocukluğundan itibaren saray çevresinde yaşayan Mu‘izzî’nin 19.000 beyit civarındaki *Dîvân*’ında, birçok bakımdan önem arz eden tarihî hakikatlerden bahsedilmekte, başta Selçuklu sultanları Sultan Melikşâh, Sultan Berkyâruk (öl. 498/1104), Sultan Muhammed Tapar (öl. 511/1118) ve Sultan Sencer; Selçukluların en önemli vezirleri Nizâmülmülk, Fahrülmülk, Ebu’l-Mehâsin ‘Abdürrezzâk, Kıvâmülmülk Sadreddîn Muhammed, Ebu’l-Ganâ’im ve Müeyyidülmülk; emîrleri Arslan Argû, Mu‘înüddeve, İspehbud Şemsülmülûk-i ‘Alî ve ‘Alâeddîn Atsız Hârezmşâh olmak üzere devrin tarihî birçok şahsiyeti zikredilmekte, şöhretlerine ve anılmalarına sebep olan vasıflarına Mu‘izzî tarafından vurgu yapılmaktadır.

Bilhassa Sultan Melikşâh ve Sultan Sencer’in hüküm sürdüğü yıllarda Selçuklu döneminin birçok hâdisesi ve tarihî şahsiyeti, büyük kısmı itibariyle bir Selçuklu tarihi olan *Emîr Mu‘izzî Dîvânı*’nda ayrıntısıyla yer almaktadır.

Bunun neticesinde Mu‘izzî’nin *Dîvân*’ı, bu sultanların, emîrlerin ve vezirlerin özellikleri ve liyakatlerine dair tafsilatlı birçok bilgiyle doludur.

Mu‘izzî’nin, *Dîvân*’da adına övgüde bulunduğu şahsiyetlerden biri de Sultan Sencer ile öz kardeşi Sultan Muhammed’in anneleri¹ Tâceddîn Hâtun’dur (öl. 487/1094). *Dîvân*’da daha çok *tâc-ı dîn u dunyâ* (dinin ve dünyanın tâcı) ve *tâc-ı dîn* (dinin tâcı) unvanlarıyla zikredilen Tâceddîn Hâtun, Mu‘izzî’nin, adına müstakil olarak methiye söylediği iki kadın şahsiyetten biridir. Mu‘izzî tarafından adına müstakil olarak toplamda 25 beyit olmak üzere sadece 1 kaside söylenen bir diğer kadın şahsiyet ise Sultan Sencer’in kız kardeşi ve Terken Hâtun’un kızı Şâh Hâtun’dur (Mâh Melek Hâtun).² Ancak *Dîvân*’da Tâceddîn Hâtun için toplamda 268 beyit olmak üzere müstakil 10 kaside vardır. Ayrıca doğrudan Tâceddîn Hâtun adına söylenmeyen bazı kaside ve şiirlerde de çeşitli yönleriyle ona övgüde bulunmaktadır. Bunun neticesinde Tâceddîn Hâtun, *Dîvân*’da adına en çok methiye söylenen ilk kadın yönetici konumundadır. Mu‘izzî’nin Tâceddîn Hâtun ile ilgili şiirleri, onun sahip olduğu özellikleriyle Büyük Selçuklu devleti sarayında ve yönetim kademesinde ne kadar önemli ve etkili olduğunu bizlere göstermektedir.

Emîr Mu‘izzî’nin, *Dîvân*’da Tâceddîn Hâtun’a övgüde bulunurken kullandığı hitapları, vasıfları ve beyanları, Tâceddîn Hâtun’un ve Türk kadınının dindarlığı, dini ve devleti yüceltmesi, nasıl bir valide ve yönetici olduğunu göstermekle doludur; sahip olduğu vasıfları ve özellikleriyle oğullarının başarılarını ve bekasını gözetmekle de alakalıdır. İdari işlerde ne kadar önemli ve etkili olduğu, oğullarıyla nasıl iftihar ettiği de *Dîvân*’da anlatılmaktadır. Ayrıca Tâceddîn Hâtun iffeti, temiz ve güzel ahlâkı, siyasi bilgisi ile de dikkatleri çekmiştir. İslam’ın bekası için hayır yapması, oğullarının birçok işte annelerinin rızasını alması, tedbirli, ferasetli, halka karşı merhametli ve hoşgörülü olması gibi yönleriyle de *Mu‘izzî Dîvânı*’nda sıklıkla anılmaktadır.

Türk tarihinde hâtonlar her zaman güçlü bir konumda ve zaman zaman da ön planda olmuşlardır. Selçuklular döneminde de bu geleneğin Tâceddîn Hâtun örneğinde olduğu gibi güçlenerek devam ettiği aşîkârdır. Tâceddîn Hâtun’un Selçuklular tarihinde önemli ve etkili bir tarihî şahsiyet, ayrıca Selçuklu soyu ile devleti için örnek ve değerli bir hâton olduğu Mu‘izzî’nin ifadelerinden anlaşılmaktadır. Kaynaklarda Tâceddîn Hâtun’a dair açık bir malumat bulunmamasına rağmen Emîr Mu‘izzî’nin, *Dîvân*’da Tâceddîn Hâtun adına kaleme aldığı methiyeleri başlı başına tafsilatlı bir kaynak sayılabilir. Şiirlerinde Mu‘izzî’nin, Tâceddîn Hâtun hakkındaki farklı beyanları ve malumatı ise açıklayıcı ve tarihe kaynaklık edecek bilgileri içermektedir. Tâceddîn Hâtun’a övgüde bulunurken gösterdiği örnekleri, vasıfları ve beyanları, Tâceddîn Hâtun’un ve Türk kadınının dindarlığı, dini ve devleti

yüceltmesi, iffeti, imanı ve örnek bir Selçuklu kadını olduğunu göstermek ile alakalıdır. Ayrıca Mu‘izzî’nin bu kadar anlamlı bilgiye *Dîvân*’ında bu şekilde yer vermesi de bir hayli önem arz etmektedir.

Mu‘izzî’nin, *Dîvân*’ında Tâceddîn Hâtun’a övgüde bulunduğu methiyelerinden örnekler ise şöyledir:

Tâceddîn Hâtun’u övmek için kaleme aldığı bir kasidesinde Mu‘izzî, Tâceddîn Hâtun’un dinin ve dünyanın tâcı manasında “tâc-ı dîn u dunyâ” lakabına yer vermektedir. Takva sahibi, iffetli bir kul olduğuna, Sultan Sencer ile Muhammed Tapar’ın anneleri olduğuna ve cömertliğine vurgu yapmaktadır. Oğullarının büyüklüğüne, yiğitliğine, adaletine ve bilgisine dikkat çekerek, Tâceddîn Hâtun’un, oğullarıyla övünç duyduğundan, oğullarının sancağının ve rikabının altında Behmen ve Dârâ gibi yüzlerce savaşıncısının olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca Tâceddîn Hâtun’un, oğullarının birlik beraberliği için hep dua ettiğine ve talihiyle bütün sıkıntıların ve olumsuzlukların giderildiğine değinmektedir:

ای عابده چون مریم ای زاهده چو زهرا	ای اصل ملک و دولت ای تاج دین و دنیا
ای مادر دو خسرو هر دو جمال دنیا	ای قبله دو دولت هر دو پناه عالم
از دولت بلندت دارند بخت برنا	شاه جهان محمد شاه زمانه سنجر
وین شاه در دلیری صد عالم است تنها	آن شاه در بزرگی صد عالم است مفرد
زین دو گهر به دولت کس نیست با تو همتا	زین دو پسر به حشمت کس با تو نیست همسر
زان پادشاه عادل زین شهریار دانا	شاید که سرفرازی تا جاودان بنازی
گوی که هست جودت خورشید و ابرو دریا	از جود تو جهان را خیرست و نفع و راحت
احسان توست گویی همچون دم مسیحا	باز آوری به احسان جان رمیده از تن
شد در میان شاهان صلح و صلاح پیدا	از بس دعا که کردی پنهان به پیش ایزد
وین شاه ادر رکابت دارد هزار دارا	آن شاه زیر رایت دارد هزار بهمن
ور چرخ هست توسن با تو کند مدارا	گر دهر هست سرکش با تو کند تواضع

کردند آشکارا معجز به عالم اندر عیسی به بیت مقدس موسی به طور سینا
 تو نیستی پیمبر لیکن به فرّ دولت کردی هزار مُعْجِز در عالم آشکارا
 چون تافت فر بخت با مادر و برادر رستند با سلامت هر دو ز چنگ اعدا
 زان پس که در بیابان بودند هر دو حیران کردند با تو اکنون در باغ دین تماشا
 شد کفر هر دو ایمان شد درد هر دو درمان شد رنج هر دو راحت شد خار هر دو خرما^۳

Ey saltanat ve devlet cevherli, ey tâc-ı dîn u dünyâ (dinin ve dünyanın tâcı)! Ey Meryem gibi âbide, ey Zehrâ gibi zâhide!

Her ikisi de âlemin hâmisi olan ey iki devletin kıblesi! Her ikisi de dünyanın cemâli olan ey iki sultanın validesi!

Cihan şâhı Muhammed, asrın şâhı Sencer, yüce ve kutlu talihe sahipler.

O şâh (Muhammed Tapar) büyüklükte tek başına yüz cihan kadardır, bu şâh (Sencer) yiğitlikte tek başına yüz âlem kadardır.

Haşmette, bu iki oğlundan dolayı kimse seninle bir değildir. Devlette bu iki cevherden (oğullarından) dolayı kimse seninle denk değildir.

(Anneleri), o âdil padişah ve bu bilge şehriyâr ile sonsuza kadar kıvanç duyar.

Senin cömertliğinden cihana hayır, yarar ve huzur vardır. Cömertliğin, sanki güneş, bulut ve denizdir.

Lütfunla bedenden giden canı, sanki dem-i Îsâ gibi bedene geri getirirsin.

Ettiğin dualarla, şahlar arasında barış ve esenlik ortaya çıktı.

O şâhın sancağının altında binlerce Behmen, bu şâhın rikabında binlerce Dârâ vardır.

Felek âsi olsa da, sana karşı alçakgönüllüdür. Felek at gibi olsa da, sana karşı uysaldır.

Hz. Îsâ Mescid-i Aksâ'da, Hz. Musâ Tûr-i Sînâ'da yeryüzünde mucizeler yarattılar.

Sen peygamber değilsin lâkin talihinin gücüyle, dünyada binlerce mucize ortaya koydun.

Senin bahtının ışığı anne ve kardeşe doğru parlayınca, her ikisi de düşmanın elinden sağ salim kurtuldular.

Çölde her ikisi de avare olduktan sonra, seninle birlikte şu an din bahçesinde temaşa ettiler.

Her ikisinin küfrü iman oldu, her ikisinin derdi derman oldu. Her ikisinin derdi bitti, her ikisinin dikenini hurmaya dönüştü.

Mu‘izzî, başka bir Tâceddîn Hâtun övgüsünde, Tâceddîn Hâtun’un bütün işlerde hünerli olduğunu, zahitlikte Horâsân ve Irak’ta onun bir benzerinin daha olmadığını; bilgelliğini, dini yücelttiğini, oğullarının kaleler fethedip düşmana galip geldiğini ve anneleriyle kıvanç duyduğunu belirtmektedir:

تاج دنیا و دین خداوند است	در همه کارها خردمندست
در خراسان و در عراق امروز	کیست کاورا به زهد مانندست
چرخ را با بقای دولت او	تا جهان است عهد و سوگندست
عقل او را قیاس نتوان کرد	کس نداند که عقل او چندست
چشم دین روشن از سعادت اوست	چشم او روشن از دو فرزندست
آن یکی داوری است قلعه گشای	وین دگر خسروی عدو بندست
نازش هر دو پادشاه بدوست	هر دو را مادر و خداوندست

31

Tâc-ı dünyâ ve dîn (dinin ve dünyanın tâcı) ’dir. (O), bütün işlerde bilgedir.

Bugün Horâsân ve Irak’ta zühhd hususunda (zühdde), ona benzer kim vardır?

Feleğin onun devletinin bekası için, dünya devam ettikçe ahdi ve yemini vardır.

Onun zekâsına kıyas yapılamaz. Onun zekâsı ne kadardır, kimse bilemez.

Dinin gözü, onun saadetinden/kıvancından dolayı aydınlıktır. Onun gözleri, iki oğlundan dolayı parlaktır.

Oğullarından biri kale alan/fetheden bir hâkimdir, diğeri ise düşman tutsak eden sultandır.

Her iki sultanın kıvancı onunladır (Tâceddîn Hâtun ile dir). (O), her ikisinin annesi ve sultanıdır.

Mu'izzî, bir diğer Tâceddîn Hâtun methiyesinde Tâceddîn Hâtun'un dini ve devleti yücelttiğine, her daim oğullarına dua ettiğine ve dualarının kabul olmasıyla oğullarının muzaffer olduğuna değinmekte; Tâceddîn Hâtun'un imanını ve ferasetini övmekte, onun hünerlerini Hz. Musâ'nın eline ve Hz. Îsâ'nın nefesine benzeterek mübalağalı bir ifadeye de yer vermektedir. Ayrıca Mu'izzî, oğullarının barış içinde yaşaması için Tâceddîn Hâtun'un tedbiri elden bırakmadığına; bilge ve ahlak sahibi olarak nitelediği Tâceddîn Hâtun'un, eşsiz ve özel bir anne olduğuna dikkat çekmiştir:

خداوندی که تاج دین و دنیا است	به دولت دین و دنیا را بیاراست
دلیل دولتش چون روز روشن	به هفت اقلیم گیتی آشکار است
تو گویی دولت او آفتاب است	که نور او به شرق و غرب پیداست
ز اقبال دعا و همت اوست	که سلطان بر همه خصمان تواناست
ضمیر روشن و اندیشه او	کف موسی و افسون مسیحا است
ز تدبیرش میان پادشاهان	وفا و بیعت و صلح و مداراست
همه اقبال و دولت بهره اوست	همه ادبار و محنت بهر اعداست
برو هر روز خواهد بود خوشتر	که ایزد کار او دارد همی راست
به خاتون باد فرخ روز سلطان	که خاتون مادر بی مثل و همتاست
به سلطان باد روشن چشم خاتون	که سلطان خسروی دانا و زیباست

Tâc-ı dîn u dunyâ (dinin ve dünyanın tâcı) olan sultan, devletiyle dîn ve dünyayı süsler/yüceltir.

Onun devletinin delili, dünyanın yedi bölgesinde aydınlık gün gibi aşikârdır.

Sen onun devletinin güneş gibi olduğunu söylersin. Çünkü onun nûru, doğuda ve batıda görünür.

Sultanın bütün düşmanlara galebe çalması, duasının kabul olmasındandır ve azmindendir.

Onun imanlı kalbi ve feraseti, Hz. Musâ'nın eli ve Hz. Îsâ'nın nefesi gibidir.

*Tedbiri sayesinde, sultanlar arasında vefa, biat, barış ve birlik vardır.
Bütün ikbal ve devlet, onun dostları içindir. Bütün talihsizlik ve eziyet,
düşmanlar içindir.*

*Onun için her gün daha mutlu/güzel olacak. Çünkü Allah, onun işlerini
rast getirir.*

*(Tâceddîn) Hâtun benzersiz ve eşsiz bir anne olduğundan, annesi
sayesinde sultanın günü kutlu olsun.*

Bilge ve ahlaklı bir sultan olan Hâtun'un gözü, sultanla aydın olsun.

Yukarıdaki beyitler ışığında Tâceddîn Hâtun, Mu'izzî tarafından dindarlığı, zekâsı, cömertliği, hüneri, iffetli olması ve oğullarının başarıları gibi yönleriyle anılmaktadır. Ayrıca Mu'izzî, Tâceddîn Hâtun'u, tedbiri ve dualarının kabul olmasıyla oğullarının başarılarında pay sahibi bir sultan ve onlar üzerindeki nüfuzuyla güçlü ve otorite sahibi bir kadın olarak göstermektedir.

Mu'izzî, Tâceddîn Hâtun'u övmek için söylediği başka bir kasidesinde Tâceddîn Hâtun'un saltanatı yücelttiğinden; dualarının, oğulları için daha kuvvetli bir ordu olduğundan ve oğullarının, anneleri sayesinde sözünün eri ve itaatkâr bir sultan olduklarından söz etmektedir. Ayrıca Mu'izzî, Tâceddîn Hâtun'un huzurunda hizmet eden kadınların sırtının, çember gibi eğrildiğini; Tâceddîn Hâtun'un yaptığı hayırlarla İran'ın kalkındığını, Merv'de ve Nîşâbûr'da yaptığı imaretlerle Tâceddîn Hâtun'a kıyamete dek dua edileceğini; zühd ve dindarlığıyla İslâmı, dini ve devleti yücelttiğini anlatmaktadır:

رای ملک آرای خاتون آفتاب دیگرست	بر زمین از آفتاب آسمان روشنترست
کرد روشن عالمی از رای ملک آرای خویش	آن خداوندی که سلطان جهان را مادرست
از پدر گیتی به فرزندان او میراث ماند	خصم او رفت از میان و حق به دست حقورست
گرچه سلطان و ملک را هست لشکر بیشمار	هر دو خسرو را دعای او فزون از لشکر است
تا که عهد و بیعت هر دو بدو هست استوار	هر دو را شادی ز عهد و بیعت یکدیگرست
هر دو را نور وفاداری و نیکی در دل است	هر دو را تاج جهانداری و شاهی بر سرست

ای سرافرازی که زیر آسمان چنبیری پشت خاتونان به خدمت پیش تو چون چنبیرست
از عجایب هست در ایام فرزندان تو هرچه در افسانه کیخسرو و اسکندر است
درکف تأیید و نصرت رای تو چون رایت است بر سر اقبال و دولت نام تو چون افسر است
در مقام توسست عز و نصرت اسلام و دین هر مسلمان کاو بقای تو نخواهد کافرست
جاه و زهد تو بیاراید همی دنیا و دین زهد تو دین پرور و جاه تو دنیا پرورست
تا چهارم کشور از خیرات تو معمور شد اختیار جمله عالم چهارم کشورست
آنچه در مرو و نشابور از عمارت کرده ای بر زبان خلق شکر و شرح آن تا محشرست
جاه و زهد تو بیاراید همی دنیا و دین زهد تو دین پرور و جاه تو دنیا پرورست⁶

Tâceddîn Hâtun'un saltanat yücelten/süsleyen zekâsı bir güneştir. Yeryüzü, gökteki güneşten daha iyidir.

Cihan, saltanat yücelten zekâsıyla aydınlandı. O, cihan sultanının annesi olan sultandır.

Saltanat, babadan oğullarına miras kaldı. Düşmanı yok oldu ve hak, hak sahibinin elindedir.

Her ne kadar sultanın ve şahın ordusu, sayısız olsa da, onun (Tâceddîn Hâtun) duaları, her iki sultanın askerlerinden fazladır.

Her iki sultanın sözü ve biatı, onunla sağlam olduğu için, her ikisi de (bu) söz ve biatten mutludurlar.

Her ikisinin vefa ve iyilik nuru, kalptedir. Birbirlerine olan söz ve biatten mutluluk vardır.

Ey feleğin çemberi altında olan kıvançlı padişah! Senin huzurunda hâtunların sırtı, hizmet ederken (hizmette) çember gibidir.

Her ne kadar Keyhüsrev ve İskender efsanelerinde olsa da, senin oğullarının zamanında da mucizeler vardır.

Gücün ve zaferin elinde senin zekân, sancak gibidir. Devletin ve ikbalin başında adın, tâç gibidir.

İslâmın ve dinin yüceliği ve zaferi, senin makamındadır. Senin bekânı istemeyen her Müslüman kâfirdir.

*Dördüncü ülke (İran ülkesi), senin hayırlarınla bayındır hale geldikçe,
bütün âlemin tercihi dördüncü ülkedir.*

*Merv'de ve Nişâbûr'da yaptığın imaretler, mahşere kadar halkın dilinde
şükürdür ve konuşulacaktır.*

*Zühd ve makamın dünya ve dini süslüyor. Zühdün, dini himaye eder;
makamın, cihanı gözetir.*

Aynı şekilde diğer bir Tâceddîn Hâtun methiyesinde Mu'izzî, Tâceddîn Hâtun'un iki oğlunu övmektedir. Sultan Muhammed Tapar'ın Irak'ta, kardeşi Sultan Sencer'in Horâsân'da bulunmasıyla, Horâsân'ın ve Irak'ın refah ve emniyet içerisinde olacağını ifade etmektedir:

هست فارغ دل ز احوال خراسان و عراق تا محمد در عراق و در خراسان سنجر است^۶

*Irak'ta Muhammed (Tapar), Horâsân'da Sencer olduğu sürece, gönül
Horâsân ve Irak'ın durumundan rahattır.*

Mu'izzî, başka bir Tâceddîn Hâtun övgüsünde de Tâceddîn Hâtun'u, iffette Hz. Meryem'e ve şerefte Hz. Muhammed'in kızına benzeterek mübalağalı bir ifadeye yer vermektedir. Annelerinin talihiyle oğullarının muratlı, haşmetiyle de uyum ve barış içinde olduklarına değinmektedir. Bunların yanı sıra Tâceddîn Hâtun'un, Mu'izzî tarafından bilgeliği, dikkatli ve ileri görüşlü olması gibi özellikleriyle birçok kadından ayrıldığına; takvası ve imanı ile saltanatı iffet sahibi olduğuna vurgu yapılmaktadır. Mu'izzî, Tâceddîn Hâtun'un, Merv ve Nişâbûr şehirlerinde yaptığı hayırların İslâm'da kalıcı ve temeli sağlam bir hayrat olduğunu, ilim ve talim için âlimlerin orada hazır bulunduklarını söylemektedir. Tâceddîn Hâtun'un yaptıklarının hem bu dünyada hem de ahirette karşılığının olduğunu, imanı ile düşmanların yok olduğunu ve oğullarının kaleler fethedip sultan olmalarının, Tâceddîn Hâtun'un duasından ve talihinden dolayı olduğunu beyan etmektedir:

ای تاج دین و دنیا ای فخر روزگار بر تو خجسته باد چنین عید صدهزار
ای از وَرَع چو مادر عیسی بلند قدر وی از شرف چو دختر احمد بزرگوار
ای مادر دو شاه چو سلطان و چون ملک هر دو خداپگان و خداوند و شهریار
از یکدگر به دولت تو هر دو شادمان با یکدگر به حشمت تو هر دو سازگار
هرگز به دولت تو نبودست هیچ زن دانا و دوربین و خردمند و هوشیار

در زهد و پارسایی با حشمت و جلال در ملک و پادشاهی با عصمت و وقار
 خیری که تو به مرو و نشابور کرده ای خیری است در شریعت و اسلام پایدار
 دیوار آن چو چرخ بلندست بی گزند بنیاد آن چو کوه گران است استوار
 گشته ز بهر درس امامان در او مقیم کرده ز بهر علم فقیهان در او قرار
 امروز هست شُکر و ثنای تو بی قیاس فردا بود ثواب و جزای تو بی شمار
 از اعتقاد توست که اندر جهان نماند یک دشمن سبکسر و یک خصم خاکسار
 وز سرّ پاک توست که سلطان دادگر بگشاد در عراق به شمشیر صد حصار
 وز فر بخت توست که آمد بر ملک شهزاده‌ای بزرگ ز غزنین به زینهار
 از بس که هست در دل تو رحمت و کرم بر خلق مهربانی و از خلق بردبار
 آن بندگان که پیش تو خدمت همی‌کنند روز همه ز خدمت تو هست چون بهار
 ای آنکه روز و شب ز سه فرزند خرمی هر سه زمانه را ز ملک شاه یادگار^۸

Ey tâc-ı dîn u dunyâ (dîn ve dünyanın tâcî)! Ey zamanın kıvancî! Böyle yüz binlerce bayram sana kutlu olsun.

Ey iffette Hz. Îsâ'nın annesi Hz. Meryem gibi yüce olan! Ey şerefte Hz. Muhammed'in kızı gibi ulu olan!

Sultan ve melik gibi iki şâhın annesi! Her ikisi de şâh, sultan ve şehriyardır.

Senin talihinle her ikisi de mutludur. Her ikisi senin haşmetinle birbiriyle uyumludur.

Bilgesi, feraset sahibi, dikkatlisi ve zekisi, hiçbir kadın senin kadar şanslı olmamıştır.

Zühed ve takvâda haşmetli ve görkemlidir. Devlette ve saltanatta iffetli/ahlaklı ve vakar sahibidir.

Senin Merv ve Nîşâbûr'da yaptığın hayır, şeriatte ve İslâm'da payidâr olacak bir hayırdır.

*Onun duvarı yüce felek gibidir, geçilmez. Onun temeli de dağ gibi
sapasağlamdır, yıkılmaz.*

*Ders için imamlar onda/orada hazır, ilim için fakihler onda/orada
kararlıdır.*

*Bugün sana sonsuz teşekkür ve övgü vardır. Yarın ise sayısız sevap ve
mükâfat olacaktır.*

Cihanda zelil ve hakir bir düşmanın bile kalmaması, senin imanındandır.

*Âdil sultanın kılıçla Irak'ta yüzlerce kale fethetmesi, senin temiz
sırrından dolaydır.*

*Büyük şehzâdenin (Sencer) Gazne'den Zinhâr'a melik olarak gelmesi,
senin bahtının gücündendir.*

*Gönlünde rahmet ve cömertlikten daha fazlası var. Halka karşı şefkatlisin
ve diğer insanlardan sabırlısın.*

*Senin huzurunda hizmet eden o hizmetkârlar, bütün gün sana hizmet
etmekten bahar gibidirler.*

*Ey gece gündüz üç çocuğundan dolayı mutlu olan sultan hâtun! Her üçü
de zamana Melikşâh'tan yadigârdır.*

37

Mu'izzî, yukarıdaki beyitlerde Tâceddîn Hâtun'un iffetli oluşunu, dindarlığını; imanı, talihi ve tedbiriyle oğullarını başarıya sevk ettiğini; ilmi yüceltmek ve âlimlerin yetişmesini sağlamak amacıyla İslam'ın ve dinin bekası için hayırlarda bulunduğunu dile getirmiştir. Tâceddîn Hâtun, ilmin ve dinin hâmesi bir devlet hâtunu olarak nizamın sadece oğullarının zaferi ve kılıç gücüyle sağlanamayacağını farkında olmuştur, devletin bu değerlere sıkı sıkıya bağlı olduğu da Mu'izzî'nin dizelerinde böylece temas edilmektedir. Ayrıca Mu'izzî, Tâceddîn Hâtun'un merhametli, sabırlı, cömert ve halka karşı şefkatli olduğuna da vurgu yapmaktadır. Hizmetkârların, Tâceddîn Hâtun'a mutlulukla hizmet ettiğine; Sultan Sencer, Sultan Muhammed Tapar ve Şâh Hâtun olmak üzere üç çocuğunun olduğuna işaret etmektedir. Bütün bunlar, Tâceddîn Hâtun hakkında son derece bilgilendirici, açıklayıcı ve özgün bilgiler olduğunu açıkça göstermektedir. İdarede ve Türk geleneğinde hâtunların da devletin, dinin ve soyun bekası için hangi rolleri üstlendikleri ve ne gibi sorumluluklar aldıkları da bu ifadelerde görülmektedir.

Dîvân'da Mu'izzî tarafından söylenen bir başka Tâceddîn Hâtun methiyesinde Tâceddîn Hâtun'un, cihan sultanı olduğuna, dini ve devleti yücelttiğine, oğullarının annelerinin rızasına uygun davrandığına, zekâsına ve

Sultan Muhammed Tapar'ın şehriyârlıkta Nûşînrevân'dan daha başarılı, padişahlıkta da Ferîdûn'dan daha büyük olduğuna değinilmektedir:

تا جهان باشد خداوند جهان خاتون بود	دولت و اقبال او در مُلک روزافزون بود
تا که باشد تاج شاهی بر سر سلجوقیان	تاج دین و تاج دنیا در جهان خاتون بود
عز گوناگون بود دائم سزای تاج دین	تا سزای تاج گوهرهای گوناگون بود
تا رضای او همی جویند سلطان و ملک	بخت سلطان فرخ و فال ملک میمون بود
آن یکی در شهریاری به ز نوشروان بود	وین دیگر در پادشاهی به ز افریدون بود
بس سعادتها که از خاتون پدید آید همی	کان سعادتها ز وهم آدمی بیرون بود
رای او از گنبد گردون بسی عالترست	پیش رای او چه جای گنبد گردون بود

Dünya vâr oldukça, dünyanın sultanı (Tâceddîn) Hâtun'dur. Devleti ve ikbali, her gün ilerleyen/yücelen saltanattadır.

Şahlık tâcı, Selçukluların başında olduğu müddetçe, dinin ve dünyanın tâcı cihanda Tâceddîn Hâtun'dur.

Çeşit çeşit cevherler tâca layık olursa, türlü türlü izzet(ler) her daim dinin tâcına (Tâceddîn Hâtun) yaraşır.

Sultan ve melik (oğulları) onun (annelerinin) rızasını aradıkça, sultanın bahtı ve meliğın talihi kutlu olur.

Biri şehriyârlıkta Nuşînrevân'dan daha iyidir. Diğeri padişahlıkta Ferîdûn'dan daha büyüktür.

(Tâceddîn) Hâtun'dan, bir insanoğlunun hayaline sığmayacak nice kıvançlar ortaya çıkar.

Onun zekâsı, çarkı felekten daha üstündür. Onun zekâsının karşısında çarkı feleğin ne yeri vardır?

Mu'izzî, Gazne fethini ve Tâceddîn Hâtun'un süvari birliğine ulaşmasını konu edinen bir kasidesinde Gazne fethiyle dinin yüceldiğini; devletin sınırlarının, Dicle nehrinin kıyılarından Ceyhun nehrinin kıyılarına kadar genişlediğini; Sultan Sencer'in, Bust sınırından Seyhun kıyısına kadar aldığını ve kısa sürede Hindistan'daki bütün şehirleri ve kaleleri fethettiğini; Cenâb-ı Hakk'ın, Kârûn'un malını sultana verdiğini, düşmanın da Kârûn gibi toprağa

girdiğini; ülkenin bütün malını, mülkünü ve hazinelerini ele geçirdiğini vurgulamaktadır:

موسم عید و روزگار بهار	فتح غزنین و موکب خاتون
تاج دنیا و دین خداوندی	که به دولت رسید بر گردن
خانه ملک هر دو خسرو را	از لب دجله تا لب جیحون
شاه سنجر به دولت تو گشاد	از در بُست تا لب سیحون
هست بر طبع او هنر عاشق	هست بر تیغ او ظفر مفتون
مال قارون به او سپرد خدای	در زمین رفت خصم چون قارون
تا نه بس دیر در ولایت هند	بگشاید همی بلاد و حصون
زود باشد که از در غزنین	دُرجهای جواهر مخزون
گلّه اسب و بدره زر و سیم	زننده پیلان و اشتران هیون
جامه های بدیع رنگارنگ	تحفه های غریب گوناگون
این جهان با شماس یک سر راست	هست با دیگران چو بوقلمون
هر که خصم شما شود در ملک	ایزد آن خصم را کند ملعون
اجل آن خصم را بسوزد جان	فلک آن خصم را بریزد خون
سپهش را کند زمانه هلاک	عَلَمش را کند ستاره نگون ^{۱۱}

Gazne fethi ve Tâceddîn Hâtun'un atlı birliği (sayesinde), bayram mevsimidir ve bahar günüdür.

Devletle feleğe kadar yücelen, dünyanın tâcı (Tâceddîn Hâtun) ve Allah'ın dinidir.

Her iki sultanın devletinin sınırları, Dicle nehrinin kıyılarından Ceyhun nehrinin kıyılarına kadardır.

Sultan Sencer, senin devletinle Bust sınırından Seyhun kıyısına kadar fethetti.

Onun tabiatında âşığın hüneri vardır. Onun kılıcında meftûnun zaferi vardır.

Allah, Kârûn'un malını ona verdi/teslim etti. Düşman, Kârûn gibi toprağa girdi.

Hindistan'daki bütün şehirleri ve kaleleri fethetmesi çok zaman almadı.

Canlı filler ve hızlı/çevik atlarla, at sürüleri, altın ve gümüş keseleri,

Rengârenk güzel elbiseleri, türlü türlü ilginç hediyeleri,

Gazne sınırında cevherlerle dolu hazineleri alması çabuk oldu.

Bu cihan sizinle dosdoğrudur, diğer sultanlarla bukalemun gibidir.

Devlette hanginizin düşmanı olursa, Allah o düşmanı lanetler.

Ecel o düşmanın canını yakar; felek o düşmanın kanını döker.

Ordusunu felek helak eder, sancağını yıldızlar бүker.

Mu'izzî, Tâceddîn Hâtun'u övmek için kaleme aldığı bir diğer kasidesinde Tâceddîn Hâtun'un ordusunun coşkusunun ve gücünün, çölü şehir gibi yaptığından bahsetmektedir:

از جوش و توش لشکر چون شهر گشت صحرا وز لون و شکل پیلان چون کوه گشت هامون^{۱۱}

Ordu(su)nun coşkusundan ve gücünden sahra, şehir gibi oldu. Fillerin cüsse ve şekillerinden çöl, dağ gibi oldu.

Yukarıdaki beyitler doğrultusunda Tâceddîn Hâtun, fetih için ordu ve birlik sevk etmiş, oğullarının başarısı için gayret gösterip mücadeleye girişmiştir. Mu'izzî'nin yukarıdaki beyitlerde ifade ettiği gibi Tâceddîn Hâtun, bazen de oğlu Sultan Sencer'le birlikte ve onun gücü ile değerini ifade etmek için de zikredilmiştir. Büyük Selçuklu devletinin en görkemli dönemlerinde bile Türk kadınının önemi ve özelliği hakkındaki malumatın Mu'izzî gibi Farsça şiir söylemiş Türk soylu şairlerin şiirine yansıyan tarafları, bir hayli anlamlıdır ve birçok bakımdan anlam yüklüdür. Günümüz değerleri ve kültürüyle ne kadar örtüştüğü, ayrıca kadının gücü ve rolü hakkında yeterince malumat ihtiva etmektedir.

Mu'izzî, Tâceddîn Hâtun'u övmek için kaleme aldığı başka bir kasidesinde ise Tâceddîn Hâtun'un aynı şekilde dindarlığı, iffeti ve ahlakı gibi yönlerini ifade etmektedir ve devlet sarayında bu özellikleriyle yer alan ilk büyük sultan olduğuna vurgu yapmaktadır. Tâceddîn Hâtun'un davranış ve âdetine herkesin imrendiğinden; Sultan Sencer'in, annesinin varlığıyla

övündüğü gibi, İsfendiyâr'ın da Kitâyun'la öyle övündüğünden, annelerinin imanından dolayı oğullarının başarılı sultan olduklarından, annelerinin duasıyla düşmana karşı zafer kazandıklarından, şefkatli ve merhametli olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca Mu'izzî, emîrlerin, elif gibi olan boylarının, Tâceddîn Hâtun'un tahtının önünde secde etmekten nun gibi kaldığını; hep hayırlı işler yaptığını ve bu hususta Tâceddîn Hâtun'u, Abbasi halifesi Harun er-Reşidî'nin hanımı olan Zübeyde Hâtun'la mukayese ettiğini ve Tâceddîn Hâtun'un yaptığı hayırların, Zübeyde Hâtun'dan çok daha fazla olduğunu beyan etmektedir:

این روزگار فرخ وین موسم همایون	بر تاج دین و دنیا فرخده باد و میمون
خاتون پاک سیرت کاندلر سرای دولت	هرگز بزرگتر زو ننشست هیچ خاتون
هست از همه بزرگان در شرق و غرب عالم	با دولتی دگرسان با حشمتی دگرگون
اقبال او رسیدست از روم تا به توران	فرمان او رسیدست از نیل تا به سیحون
بر رسم و سیرت او مفتون شدست دنیا	تا دولت مساعد بر عمر اوست مفتون
چونانکه شاه سنجر نازد ز طلعت او	اسفندیار نازید از طلعت کتایون
سعی و عنایت او اندر عراق و غزنین	کردست خسروان را دلها به شکر مرهون
از حسن اعتقادش شد شهریار عادل	در ملک چون سکندر در فتح چون فریدون
چون در عراق سلطان لشکر کشید و پیلان	گفتی گرفت عالم سیل فرات و جیحون
پیش مصاف خصمان از بهر فتح سلطان	وهم دعای او شد بهتر ز حرز و افسون
از دشمنان ملعون شد رزمگاه خالی	چون حمله برد سلطان بر دشمنان ملعون
گر مهر و رحمت او اندر میان نبودی	بسیار سوختی دل بسیار ریختی خون
پیغام و نامه او گر در میان نبودی	ناآمد از سپاهان محمود شاه بیرون
کردند سجده میران در پیش بارگاهش	تا قد چون الف شان چفتیده گشت چون نون

ای تاج دین و دنیا جز خیر نیست کارت کاری که تو سگالی باشد به خیر مقرون
 از بهر نام نیکوگر در عرب زبیده خیرات کرد بی حد در روزگار هارون
 آن خیرها که او کرد از بهر نام نیکو خیر تو در خراسان نیکوتر آمد اکنون
 چونانکه تو به دولت افزونی از زبیده خیر تو در زمانه از خیر اوست افزون^{۱۲}

Bu mübarek gün ve kutlu mevsim, din ve dünyanın tâcı olan sultana kutlu ve mübarek olsun!

Devlet sarayında iffetli, ahlaklı o hâtundan, daha büyük bir hâtun asla oturmadi.

Cihanda doğudaki ve batıdaki bütün sultanlardan, talihi ve haşmetiyle farklıdır.

Onun ikbali, Rum'dan Tûrân'a kadar ulaşmıştır. Fermanı, Nil nehrinden Seyhun'a varmıştır.

Dünya onun âdet ve davranışına hayran olmuştur. Kutlu devlet onun ömrüne âşıktır.

Sultan Sencer onun yüziyle/varlığıyla nasıl övünürse, İsfendiyâr da Kitâyûn'la¹³ öyle övünür.

Onun gayreti ve inayeti, Irak ve Gazne'de sultanların kalbini şükre rehin tutmuştur.

Âdil sultan, onun iman güzelliğinden dolayı saltanatta İskender gibi, fetihde Ferîdun gibi oldu.

Sultan Irak'a ordusunu ve filleri gönderince, dünyayı Fırat ve Ceyhun'un sularıyla sel aldı.

Düşman ordusunun karşısında sultanın zafer kazanması için anne duası, tilsimden ve büyüden daha iyidir.

Sultan melun düşmanlara karşı hücum edince, savaş meydanı lanetli düşmanlardan temizlendi.

Eğer onun rahmeti ve şefkati olmasaydı, gönüller çok kan ağlardı ve çok kan dökülürdü.

Emîrlere, elif gibi olan boyları nun gibi eğilene kadar onun tahtının önünde secde ettiler.

Ey dinin ve dünyanın tâcı! İşinde hayırdan başka bir şey yoktur. Senin düşüncende olan iş (bile), hayra denktir.

Araplarda Zübeyde iyi bir ad bırakmak için, Hârûn zamanında sayısız hayırlar yaptı.

Senin şu an Horasan'da yaptığın hayır, onun iyi bir ad bırakmak için yaptığı o hayırlardan daha iyidir.

Hatta sen devlette Zübeyde'den daha fazlasın. Senin hayrın, onun hayrından daha çoktur.

Mu'izzî, Tâceddîn Hâtun'u övmek için kaleme aldığı başka bir kasidesinde Tâceddîn Hâtun'un, dini güzelleştirdiğini, saltanatı yücelttiğini, Sultan Muhammed'in ve Sultan Sencer'in övünç vesilesi olduğunu, oğullarının gönüllerini ferahlattığını, devletin ve milletin bekası için nasihatte bulunduğunu ve Tâceddîn Hâtun'un bütün işinin tesbih, istiğfar, oruç ve namaz olduğunu belirtmektedir. Mübalağalı bir anlatımla sanki Hz. İsa'nın annesinin Tâceddîn Hâtun olduğunu da söylemektedir:

ای خداوندی که تاج دین پیغمبر تویی	شاه عالم را و شاه شرق را مادر تویی
نازش سلطان محمد در عراق از نام توست	در خراسان نازش مُلک مُلک سنجر تویی
این دو خسرو را که آرام دل و جان تواند	در صلاح دولت و ملت نصیحت گر تویی
دولت جمشید و اسکندر به ایشان داد چرخ	آفتاب دولت جمشید و اسکندر تویی
ملک چون پیرایه و دین هدی چون افسر است	دُر آن پیرایه و یاقوت آن افسر تویی
نیست با فرمان تو خلق زمین را داوری	زانکه بر روی زمین فرمانده و داور تویی
گر پناه پادشاهان لشکر و دولت بود	در همه کاری پناه لشکر دولت تویی
دوستان خویش را سازنده چون آب پاک	دشمنان خویش را سوزنده چون آذر تویی
کار تو تسبیح و استغفار و روزه است و نماز	راست گویی مادر عیسی پیغمبر تویی
گر به عقبی چشمه کوثر نشان رحمت است	پس به دنیا برکنار چشمه کوثر تویی

ملک و دین تا جاودان از رای تو پابند تو زان که عالی رای و ملک آرای و دین پرور تویی^{۱۴}

Ey Sultan (Hâtun)! Peygamber dininin tâcı sensin. Cihan şahının ve doğu şahının annesi sensin.

Irak'ta Sultan Muhammed'in övüncü, senin nâmındandır. Horasan'da Sultan Sencer'in saltanat kıvancı, sensin.

Bu iki sultanın gönül ve can huzuru, sensin. Devletin ve milletin huzuru (barış ortamı) için öğüt veren, sensin.

Cemşîd ve İskender'in devletini, onlara felek verdi. Cemşîd ve İskender'in devletinin güneşi sensin.

Saltanat, ziynet gibi; Allah dini, tâç gibidir. O ziynetin incisi ve o tâcın yakutu, sensin.

Yeryüzünde fermanber ve hâkim sen olduğundan, senin fermanına karşı cihanda halkın başka hâkimi yoktur.

Padişahların dayanağı ordu ve devlet olsa da, bütün işlerde devlet ordusunun dayanağı sensin.

Senin işin tesbih, istiğfar, oruç ve namazdır. Sanki Hz. İsa'nın annesi sensin.

Ahirette kevser pınarı, rahmetin göstergesi olsa da, dünyada kevser pınarının kenarında olan sensin.

Feraset sahibi, devleti ve dini yücelten sen olduğun için, saltanat ve din, sonsuza kadar senin zekânla sana bağlıdır.

Nakledilen örnek beyitler, Mu'izzî tarafından doğrudan Tâceddîn Hâtun adına kaleme alınmış müstakil kasidelerdir. Bu müstakil kasidelerin yanı sıra Tâceddîn Hâtun, bazen de oğullarıyla birlikte ve onların gücü ile başarısını ifade etmek için de zikredilmiştir. Ayrıca Mu'izzî'nin, Tâceddîn Hâtun adına doğrudan övgü söylemeden ama çeşitli sebeplerle Sultan Sencer ve Sultan Muhammed Tapar methiyelerinde Tâceddîn Hâtun'a da övgüde bulunduğu görülmektedir. Bu methiyelerde de Tâceddîn Hâtun ile ilgili çok çarpıcı ifadeler yer almaktadır.

Aktardığımız beyitler ışığında Mu'izzî, *Dîvân*'da Tâceddîn Hâtun'a dindarlığı, hoşgörülü, sabırlı ve takva sahibi olması, iffeti, ahlâkı, tedbiriyle dini barışa ve huzura kavuşturması, devleti ve dini yüceltmesi, İslâm'a çok büyük katkılar sağlayarak aynı zamanda din için hayırlar yapması, oğullarının başarılarında önemli payının ve etkisinin olması ve onları hayırlı işlere sevk etmesi, devletinin ve milletin bekası için gayret göstermesi, Büyük Selçuklu devletinin en güçlü ve en etkili kadınlarından olması, bilgeliği, ileri

görüşlülüğü ve cömertliği gibi özellikleri ve yönleriyle övgüde bulunmuştur. Ayrıca Selçuklu sultanı Melikşâh'ın hatunu ve aynı zamanda Sultan Sencer ile Muhammed Tapar'ın annesi olan Tâceddîn Hâtun'a dair *Mu'izzî Dîvânı*'nda yer alan ifadeler, Selçuklu kadınlarının siyasi ve sosyal durumunu belirlemek bakımından da önemli bilgiler sunmaktadır.

Bunların yanı sıra Mu'izzî, *Dîvân*'da Tâceddîn Hâtun'un vefatı hakkında toplamda 34 beyit olmak üzere 1 tane de mersiye söylemiştir. Bu husus hakkında Mu'izzî'nin söylediği mersiyeden önemli örnekler ise şöyledir:

Mu'izzî, Tâceddîn Hâtun'a yazdığı mersiyede Tâceddîn Hâtun'un vefat ettiğini söylemektedir. Onun vefatıyla devlet bahçesinde kuruyan gülün, oğullarıyla yeniden tomurcuklanmasını istemekte; Tâceddîn Hâtun'un namuslu ve ahlaklı olduğuna vurgu yapmaktadır ve kıyamete kadar Tâceddîn Hâtun'un, Sultan Sencer'in yardımcısı olmasını temenni etmektedir:

اگر به زیر زمین رفت مام شاه جهان به کام شاه جهان باد ملک روی زمین
ز باغ دولت اگر خشک شد شکفته گلی شکفته باد گل دولت معزالدین
مباد نیز دراین دوده دیده ای گریان مباد نیز دراین خاندان دلی غمگین
عفیفه ای که ز دنیا به سوی عقبی رفت شفیع شاه جهان باد تا به يوم الدين^{۱۰}

45

*Cihan şâhının annesi toprağın altına girdiyse; cihan şâhının muradı,
yeryüzünün saltanatı olsun.*

*Devlet bağında gonca gül eğer kuruduysa, Mu'izzeddîn'in devletinin gülü
tomurcuklansın.*

Bu soyda ağlayan göz olmasın. Bu hânedanda gamlı gönül olmasın.

*(Bu) dünyadan ahirete göçen iffetli bir kadın, mahşere kadar cihan
şâhının yardımcısı olsun.*

Sonuç

Sonuç olarak Tâceddîn Hâtun'a en çok methiye söyleyen şairlerden biri konumunda olan Emîr Mu'izzî, *Dîvân*'ında, bir devlet siması olarak Tâceddîn Hâtun'un tanınmasına, dindarlığına, oğulları Sultan Sencer ile Sultan Muhammed Tapar'ın Selçuklu hâkimiyet ve gücünün artmasında önemli bir rolü olduğuna, vasıflarına ve hünelerine dair birçok bilgi dolu ifadeye yer vermiştir. Mu'izzî'nin beyanları doğrultusunda Tâceddîn Hâtun'un, yaşadığı asrın zorlukları da göz önünde bulundurulacak olursa, *Dîvân*'da siyasi ve idari

işlerde aktif rol aldığı ve oğulları üzerinde belirgin bir biçimde nüfuz sahibi olduğu aşikârdır. Tâceddîn Hâtun'un, ayrıca Türk tarihinde ve *Dîvân*'da güçlü, etkili ve otorite sahibi bir hatun olduğu da anlaşılmaktadır. Bu özellikleriyle ve ele alınan şiirlerde Tâceddîn Hâtun'un nasıl bir valide ve sultan olduğu, halkına hangi yönleriyle örnek olduğu, idari ve dinî konularda Türk devletine, kültürüne ve İslam'a ne kadar ve nasıl katkı sağladığı Mu'izzî tarafından dile getirilmiştir.

Kaynakça

- Dihhudâ, A. E. (1999), *Lugatnâme*, C I-XV, Tahran: İntişârât-i Dânişgâh-i Tahrân.
- Gökmen, G. (2018), *Mu'izzî'nin Şiir Dünyası*, (Yayımlanmamış doktora tezi), Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Gökmen, G. (2018), "Büyük Selçuklu Devleti Saray Şairi Emîr Mu'izzî Dîvânı'nda Selçuklu Hâtunu Mâh Melek Hâtun", *Nüşa*, Sayı 47, s. 1-14.
- Mu'izzî, (1389 hş./2010), *Dîvân-i Emîr Mu'izzî*, tsh. 'Abbâs İkbâl Âştîyânî, Tahran: İntişârât-i Esâtîr.
- Mu'izzî, (1362 hş./1984), *Kulliyât-i Dîvân*, mukaddime ve tsh. Nâsır-i Heyyirî, Tahran: Neşr-i Merzbân.
- Mu'izzî, (1393 hş./2014), *Kulliyât-i Dîvân-i Emîr Mu'izzî-i Nişâbûrî*, önsöz, tashih ve açıklamalar Muhammed Rızâ Kanberî, Tahran: İntişârât-i Zevvâr.
- Özaydın, A. (2005), "Muhammed Tapar", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (XXX, s. 579-581) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sevim, A. - Merçil, E. (2014) *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

¹ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 198.

² Gökhan Gökmen, "Büyük Selçuklu Devleti Saray Şairi Emîr Mu'izzî Dîvânı'nda Selçuklu Hâtunu Mâh Melek Hâtun", *Nüşa*, Sayı 47, Ankara 2018, s. 1-14.

³ Mu'izzî, *Dîvân-i Emîr Mu'izzî*, tsh. 'Abbâs İkbâl Âştîyânî, İntişârât-i Esâtîr, Tahran, 1389 hş./2010, s. 7-8.

⁴ Mu'izzî, *Dîvân*, s. 115.

⁵ Mu'izzî, *Dîvân*, s. 100-101.

⁶ Mu'izzî, *Dîvân*, s. 101-102.

⁷ Mu'izzî, *Dîvân*, s. 101.

⁸ Mu'izzî, *Dîvân*, s. 291-292.

⁹ Mu'izzî, *Dîvân*, s. 156.

¹⁰ Mu'izzî, *Dîvân*, s. 555-557.

¹¹ Mu'izzî, *Dîvân*, s. 557.

¹² Mu'izzî, *Dîvân*, s. 557-558.

¹³ Rûm Kayserî'nin kızının adı. Mu'izzî, *Kulliyât-i Dîvân-i Emîr Mu'izzî-i Nişâbûrî*, tsh. Muhammed Rızâ Kanberî, İntişârât-i Zevvâr, Tahran, 1393 hş./2014, s. 989.

¹⁴ Mu'izzî, *Dîvân*, s. 712.

¹⁵ Mu'izzî, *Dîvân*, s.492-493.